

SZEMLE

TANULMÁNYOK A MAGYAR–LENGYEL IRODALMI KAPCSOLATOK KÖRÉBŐL

(Akadémiai, 1969.)

Magyarországon a második világháborút megelőző időkben a polonisztika a szlavisztikai kutatásokon belül is mostoha sorsban élt. Nagy szlavistáink közül talán csak Kniecza Istvánt foglalkoztatták a magyar–lengyel nyelvi kapcsolatok; az irodalmi kérdésekhez, köz-tudomásúan, kevés hajlama volt. Kedvezőbb volt a helyzet a törté-nettudományban, ahol a lengyel kérdéseknek egész sor jeles szak-cembere akadt. A felszabadulás óta eltelt évtizedekben a filológiai érdeklődés is megnőtt, különösen az irodalmi kérdések kutatásában érezhető eleven pezsgés. E rövid idő alatt nagy polonisták nem szü-lettek, de hogy egy sor kutató feladatának tartja a lengyel–magyar irodalmi összefüggések vizsgálatát, arra már a bibliográfiai össze-sítés is kifejezetten utal. Lengyel részről pedig a varsói egyetem magyar nyelvi szemináriuma nemcsak magyarul jól beszélő ér-telmiségieket bocsát ki falai közül, hanem iskolája volt jó néhány olyan ifjú kutatónak is, aki hivatásszerűen foglalkozik irodalmunkal.

E biztató jelek mellett is merésznek tűnhetik az a vállalkozás, melyről itt beszámolunk. Az Irodalomtudományi Intézet Összehason-lító Osztálya a varsói egyetemi körökkel összefogva közös gyűjte-ményes tanulmánykötetet jelentetett meg a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatokról. A kiadvány abba a sorba illeszkedik, melyben ko-rábban már az orosz–magyar és a cseh–szlovák–magyar irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó kötetek megjelentek. E munkák afféle ide-iglenes tájékoztatás és útmutatás jellegével bírtak. A szerzők széles területekre irányították a reflektorukat anélkül, hogy rövidre fogott dolgozataikban minden részletre kiterjedően tisztázhatták volna a kérdéseket, melyek közül sok önálló monográfiát igényelne. Megvan, kétségtelenül, a sorozatnak az az előnye, hogy sokféle ösztönzést nyújt a továbbiakhoz, de egyben fennáll a veszély annak is, hogy a rö-gtönzött tanulmányok egyes fontos problémákat ad acta helyeznek. Ebben a sorozatban a lengyel–magyar kötet annál is inkább meglepetés, mivel itt az előmunkálatok nem látszottak annyira megalapozottaknak, mint pl. az orosz vagy a cseh–szlovák kapcsolo-atok tárgyalásánál.

A lengyel–magyar kötet szerkesztősege elvként tűzte ki, hogy csak közöletlen tanulmányokat vesz fel a gyűjteménybe. Szép cél ott, ahol évről évre nagy számban készülnek el újabb és újabb tanulmányok. Nálunk és a lengyeleknél is a helyzet nem ilyen a két nemzet irodalmának kutatásában. Így tehát számos szerző korábbi munkáinak eredményeit foglalta össze a kötet számára, amely ily módon mégis visszautal a korábbi évek termésére, és bizonyos fokig ennek jellemzését is nyújtja. Kár, hogy ez az elv nem vonul végig az egész kötetben. A közölt bibliográfia és a jegyzetanyag azonban így is sokoldalú tájékoztatást ad az eredményekről. Jellemző továbbá, hogy lengyel részről alig találkozunk az irodalomtudomány elismerten nagy reprezentánsaival, amiből könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok kérdése nem kap megérdemelt visszhangot a lengyel tudományos életben, amin viszont segíteni kellene. Krzyżanowski cikke a kötet elején ennek a sokoldalú és nagy tudósok mellékterméke; mindössze néhány ötletet ad a folklór kutatásához. A kötet új tanulmányként közli Jan Dąbrowskinak – a jeles s azóta elhunyt magyarbarát krakkói történésznek – a krakkói egyetem magyar vonatkozásaival foglalkozó írását, mely a szerzőnek az első világháború előtti kutatásait prezentálja, akkori tanulmányához képest semmi újat sem mond. Lényegében Gerézdi tanulmánya sem jut túl azon a megállapításon, hogy a krakkói egyetem magyar diákjai az egyházi és világi hierarchiában valahol a középen helyezkedtek el, tehát nem a vezető funkciókat kapták. Végül Eckhardt Sándor élvezetes, érdekes Balassi tanulmánya is lényegében a kiváló tudós másutt már kifejtett nézeteinek s eredményeinek összefoglalása. Ezeknek a tanulmányoknak a súlya tehát nincs arányban szerzőjük súlyával; a legkiválóbb nevek nem egyben a legkitűnőbb szerzők is a kötetben.

Felmerülhet az olvasóban a kérdés: kiknek és milyen céllal szerkesztik a köteteket? Az előttünk fekvő könyvet az Akadémiai Kiadó mindössze 550 példányban bocsátotta „piacra”, amiből világos, hogy nem a népszerűsítés gondolata vezette, hanem szigorúan tudományos igényeknek kívánt cleget tenni. A szerkesztői elvek azonban bizonyos kompromisszumot tükröznek: a tudományosabb igényű dolgozatok mellett szép számmal közöl a kötet informatív jellegű anyagokat is. A tényismereteket bővíteni kívánó, elsőrendű informatív jellegű írások besorolása a kiadványba nem minden esetben meggyőző. Ezekről a közleményektől – több közülük valóban csak „adalék” benyomását kelti – jellegükben és célkitűzésben eltérnek azok az írások, melyek már a komparatistika igényével lépnek fel. Ezek száma azonban csekély, így a kötet valójában az irodalmi adalékok parciális feldolgozásának területén marad.

A heurisztikus jellegű tanulmányok sokféle irányba mutatnak, sok területen gyarapítják eddigi ismereteinket. Hanna Linseman – Kwaśniewska talán eddig a legtöbbet nyújtja vázlatában a magyar folklór lengyel vonatkozásairól. Varjas Béla egy jól sikerült tanulmányban a krakkói nyomdákna a 16. századi magyar kultúra érdekében végzett misszióját foglalja össze az eddigi eredmények néhány fontos korrekciójával. Maria Cytowska Jan Łaski érsek udvarának egyik humanistájára, Andronicusra hívja fel a figyelmet ennek magyar vonatkozású kapcsolatait is megmutatván, Helena Kapelus pedig Jan Gruszczyński (egy Zápolya János udvarához tartozó költő) munkáival foglalkozik. E szűkebb érdekességű adalékoknál jelentősebb Kovács Sándor Ivánnak Szepsi Csomborról frott tanulmánya, mely a 17. századi jeles magyar utazó lengyelországi tartózkodását a legfrissebb kutatások tükrében vizsgálja. Angyal Endre a lengyel és a magyar barokk jelenségeit veti egybe a tőle már megszokott széles körű anyagismerettel. Heurisztikai szempontból Angyal írása a kötet egyik legújszerűbb, legtöbb ismeretlen adatot felsorakoztató tanulmánya. A szerző valóban imponáló jártasságról tesz bizonyosságot, amikor a szarmatizmus magyarországi pendant-jait állítja elének a világi és egyházi költészetben, a művészetekben s általában a szellemi életben. A szarmatizmus azonban nála csak mint ízlés-kategória, mint irodalmi s művészeti irányzat kerül előtérbe; mint korábbi írásaiban, itt is adós marad a társadalmi magyarázattal. (A szarmatizmus a lengyel irodalomban a legmaradibb, legvisszahúzóbb irányzat. Mi ennek a társadalmi megfelelője Magyarországon? Hogyan függ össze a magyar barokkal világnézetileg?) Az adalékok szintjén mozog Varga Imre írása is, mely II. Rákóczy György szerencsétlen lengyelországi hadjáratának költői emlékeit dolgozta fel, továbbá Hopp Lajos színes és érdekes tanulmánya a Rákóczi-korszak lengyel vonatkozásairól. Sajtótörténeti adalékoknál többet nem igen nyújt Kókay György írása a Kościuszko-felkelés visszhangjáról a magyar sajtóban, és korábbi tanulmányaihoz képest nem hoz újat Jan Reychman a bártfai lengyel – magyar főúri barátkozás 18. század végi adatainak ismertetésével. Andrzej Sicroszewski Benyovszky Móricnak a lengyel és a magyar irodalomban betöltött szerepét taglalja, s ezt a nem túl fontos, de mindenesetre érdekes irodalmi témavándorlást megnyugtatóan tisztázza. Pályi András a Fredro-darabok magyarországi előadásait ismerteti. Csapláros István Teodor Tomasz Jeznek magyar ügyekben elfoglalt álláspontját boncolgatja. Az érdekes tanulmányok között kell megemlékeznünk Nacsády József írásáról, melyben Jókai művei lengyel alakjainak karakterisztikumával találkozunk. Mindeme tanulmányok közös vonása, hogy minden vázlatosságuk mellett is új ismeretanyagokat közölnek, előbbre viszik a kérdések megvilágítását a források szélesítésével. Őrizkednek azonban attól, hogy a lengyel és a magyar

társadalomfejlődés mélyebb problémáiba belevilágítsanak, hogy az irodalmi motívumok mögé legalább vázlatosan odaillesszék a társadalomfejlődés főbb jegyeit, s témájukat az esetlegességeken túl a társadalmi fejlődés kontinuumába helyezték. Igaz, hogy a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok teljes anyaga még nincs feltárva, van még e téren is kutatnivaló, mégis a kutatás irányának felül kellene emelkednie a kizárólagos tényfeltáráson. Mint a felsorolásból is láttuk, e kutatott témák között sok a valóban nem jelentős kérdés.

A kapcsolat kutatás másik irányát a kötetnek azok az írásai képviselik, melyek az irodalmi analógiák és ellentétek vonalán haladva próbálnak valamiféle tipológiát adni. A szerkesztők tisztában voltak azzal, hogy a lengyel–magyar irodalmi párhuzamok konstatálása semmi esetre sem lehet végcél ebben a koncepcióban. A szerzők szeme előtt – mint kiderül – Kelet-Európának valamiféle bűvös fogalma áll, elsősorban kelet-európai tipológiára törekszenek. Nos, a kötet eredményei ez irányban a recenzenst egyelőre túlzott reményekkel nem töltik el. A kelet-európai fejlődés sajátosságainak, nyugattól eltérő vonásainak kutatásában történettudományunk is rendkívül bizonytalanul áll. Hogy a fejlődésben megmutatkoznak ilyen eltérő vonások, afelől aligha lehet kétség, de ahhoz, hogy itt elkerüljünk minden mesterkéltséget, előbb mélyen és szélesen megalapozott társadalomtörténeti kutatásokra volna szükség. És itt állunk a leggyengébben. Mervé választóvonalat húzni Kelet és Nyugat között lehetetlen – és ki tudná ezt jobban, mint az irodalomtörténész? A tipologizálás tehát az irodalomban is csak a legszeleesebb anyagon próbálható meg. Kötetünkben Horváth Károly és Sziklay László tanulmányaira érdemes ebből a szempontból felfigyelni.

Horváth Károly új oldaláról mutatkozik be, amikor egybevetést tesz a klasszicizmus és a romantika műfajai között a két nemzet irodalmában. A korszak magyar irodalmának kiváló ismeretével, de viszonylag gyenge lengyel tájékozottsággal (legalábbis a megadott irodalom erre utal) nyúl hozzá a kérdésekhez, s ami a legmeglepőbb, hogy egy sor kitűnő egybevetésre nyílik alkalma jeléül annak, hogy hozzáértő szakember kevesebb példán is jól eligazodik, meglátja az irodalmi fejlődés fő tendenciáit. Az irodalmi és a társadalmi jelenségek az ő felfogása szerint egymással szoros összefüggésben állanak (társadalmi elsősorban az osztályok szerepét, a közviszonyokat, politikai és szociális törekvéseket értve). Találó megfigyeléseinek száma valóban imponáló. Nemcsak az írói alkotásokat, de az irodalmi életet és a mögötte zajló társadalmi mozgást is látja. Megállapítása, mely szerint a 18. század utolsó harmadán és a 19. század elején az irodalmi fejlődés feltűnő analógiákat mutat, bizonyítást is nyer. A klasszicista és a romantikus költészet mindkét irodalomból vett példáin mutatja be azt a paralelizmust, mely annyira meggyőző, hogy szinte lehetővé teszi

a két irodalom egymás melletti tárgyalását. A nemzeti történelem hasonló vonásai, a hasonló társadalmi struktúra, a politikai történet eseményeinek időbeli egyezése itt sokkal nagyobb súllyal esnek latba, mint a költői egyéniségek rokonsága (ami mindig ingatag talajra viszi a kutatót). Horváth Károly a magyar–lengyel irodalmi párhuzamok kérdését a formális analógiák világából reális talajra helyezte, előtte csak Sötér és Szauder kísérleteztek ilyesmivel. A kötet leg-sikerültebb tanulmányát kétségkívül ő írta meg. Ő jelöli az utat is, amerre a komparatistikának -- ha a szellemtörténettől szabadulni akar -- haladnia kell. A tanulmány egyelőre valóban csupán vázlat, de olyan vázlat, amelyre fel kell figyelni. Amit azonban a szerzőnek figyelmébe ajánlhatunk, az: a magyar és a lengyel romantika sok eltérő vonása. Ha kutatóink csak az egyezéseket keresik, végül is leszűkítik a koráramlatokat a közös jegyekre. A lengyel romantikának pl. elszakíthatatlan jegye a romantikus messzianizmus és a misztika.

Sziklay László a másik figyelemre méltó tanulmánynak a szerzője. A romantika és a realizmus jegyeit keresi Sienkiewicz, Jirások és Gárdonyi regényeiben. A tanulmány felülemelkedik az ötletszerű egybevetéseken azáltal, hogy magasabb kutatási célt tűz maga elé: arra keresi a feleletet, hogy mi tette a múlt század végén a lengyel, a cseh és a magyar irodalomban indokolttá a Walter Scott-i regénytípus újjáéledését, s milyen következményekkel járt ennek a szemléletnek a feltűnése e nemzetek irodalmának további folyamatában. A tanulmány írója jó szemmel fedezi fel a három regényíró műveiben feltűnő közös jegyeket, melyek éppenséggel nem valami mellékes vonások, hanem gyakran a szóban forgó alkotóműhelyének fontos területeire világítanak rá. Sajnos, arra a kérdésre, hogy miért tűnt fel a századvégén a kor- és jellemábrázolásnak vitathatlan analógiája, a szerző megnyugtató feleletet nem tud adni. Ez nem is lehetséges mindaddig, míg a társadalmi folyamatok csak néhány soros, általános utalást kapnak, amíg az irodalomtörténész át nem veszi egy időre a történész stafétabotját, amíg nem igyekszik, túl a közhelyeken, a magyarázatot a konkrét meghatározókban keresni. Sziklay nagyon is vulgáris kategóriákban gondolkodik, amikor pl. a kérdésszerű írók nemzetszemléletének és társadalomfelfogásának eredetét keresi. Hogy a lengyelek nemzeti elnyomása elsőrendű írói ösztönző erő volt Sienkiewicz és a többi nagy realista számára, erről természetesen nincs mit vitatkozni (jóllehet a három lengyel területen az elnyomás foka ugyan-csak különböző), de már az olyan mondat, hogy „a csehek nyakán is ott ült még Bécs zsarnoksága” (522. l.) ma már meglehetősen üresen hat, ahogy az elnyomás, mint magyarzó érv, a dualizmus kori magyar társadalomra sem áll. Míg Sienkiewicz koncepciója a múlt példáit azért idézi fel romantikus nagyításban és nemzeti elfogultsággal, mert valóban a „szívek bátorításá”-ban látja a történelmi regény

feladatát, és mert a porosz germanizáló politika ennek nagyon is életteli időszerűséget kölcsönöz, addig Jirásek és Gárdonyi forrásait nyilván másutt kell keresni. Nem az a nyomás váltotta ki az ő regényeket, mint a lengyel kortárséit. Ezek a közelebbi indítókok hiányoznak Sziklay tanulmányából, mely ebből a szempontból nagyon általános. Ettől eltekintve a találó megfigyelések és sikerült analógia-megvonások egész sorával találkozunk a tanulmányban, mely egyben a szerző magasabb szintű tájékozódásának eredményeit is mutatja.

A kötet előszavában a hibák felsorolásához szó esik a munka aránytalanságairól. Valóban, túl nagy helyet kapott a reneszánsz és a barokk, túl keveset a 19. század, és sajnálatos módon elsikkadt a 20. századi kapcsolatok története. A 19. századi klaszikusok közül Mickiewicz csak egy fordítási-verstani elemezés kapcsán (Radó György írása) került a kötetbe, s a nagy romantikus regényírók példája teljesen kimaradt. Érezvén a 20. századi rész elhanyagolásának hiányát, maga a szerkesztőség siet programot adni — a későbbi kutatóknak. A szerkesztőség irányelveiben azután sok a felületesség, a kockázatos állítás. „A XX. század lengyel irodalmában közel sem ugrik annyira előre a líra mint a magyarban, viszont sokkal színesebb, gazdagabb a próza . . .” Ez éppen olyan megalapozatlan állítás, mint „szinte” azonosságot megállapítani Kaden Bandrowski és Szabó Dezső között, avagy közös nevezőre hozni Kassákot Peiperrel. Ilyen felszínes megállapítások nyomán kerülhet egy zsákba Ady Tadeusz Micińskivel, a *Nyugat* a *Skamander*-al. Ha az Akadémiai Kiadó sorozata tovább bővül, végülis ki fog derülni, hogy mindenki mindenkivel rokon. Vigyázni kellene ezeknél a közös nevezőre hozásoknál. Amellett, hogy a költő legbensőbb egyéniségét igyekeznek elmosni, felhigítani, az olvasót is megtévesztik.

Recenzióink nagy részében olyan hiányosságokkal foglalkoztunk, melyekkel a szerkesztők is tisztában voltak. Egyen-máson lehetett volna segíteni, de a hibák más része az eddigi kutatómunka szervezetlenségének számlájára irandó. A két ország között a tudományos együttműködés a jelek szerint még ma is inkább csak formális. A Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, ez a nagy tekintélyű tudományos központ, a kötet lengyel gondozását átutalta a varsói egyetem magyar tanszékének. A közös szerkesztésnek megvolt a haszna is; így a fiatal lengyel hungarológusok bekapcsolása egészséges gondolat volt. Olyan együttes ez, melytől még sokat várhatunk. De örvendetes azt is látni, hogy a magyar polonisztika kezd tartalommal telítődni, egy sor kutatónk van már, aki érti a nyelvet, önálló kutatásokra alkalmas. Lassacskán a főbb témák is kibontakoznak. Igaz, hogy a mostani kötetnél könnyebb elősorolni a hibákat, mint az erényeket, de az egyes tanulmányokban sok érték és sok új felismerés rejlik. Ezt pedig jó volt napfényre hozni. A könyv

osztönzéként fog szolgálni a jövőben, remélhetőleg átfogóbb, szintetikusabb, elvibb gyűjtemény számára.

Tegyük még hozzá kuriózumként: a lengyel szövegek magyar fordítása is jó szinten mozog, és a könyv olyan tipográfiával dicsekedhet, ami ritkaság a lengyel tárgyú kiadványok között. A szerkesztőgárdát (Hopp Lajos, Sziklay László, Jan Reychman, Csapláros István) megilleti az elismerés a kötet életre segítéséért.

KOVÁCS ENDRE

DÉRY TIBOR: A KÉTHANGÚ KIÁLTÁS

(Szépirodalmi, 1968.)

A kéthangú kiáltás Déry Tibor írói fejlődésének négy állomásán vezet keresztül. Mind a négy: a kötetnek is címet adó *A kéthangú kiáltás* (1918), az *Országúton* (1924–5), a *Pesti felhőjáték* (1933) és a *Szemtől szembe* (1933–4) a művészi világkép szempontjából is és a műfaji megformálás tekintetében is egyenes vonalú és előrefutó pálya mentén helyezkedik el.

A kötet első történetében, *A kéthangú kiáltás*ban az akkor még pályakezdő író a valóságnak három síkját feszíti ki. Az első a hétköznapi életé, melyet a fiatal Déry a későbbi mestert előlegező érzékletességgel ábrázol. A külváros legszélén álló kétemeletes, sárga ház, a mellette fekvő széles sínhálózat, a szűk udvart beszegő rácsos folyosók, a padlásra s a ráccsal körülvevett lapos tetőrészhez vezető vaslépcső, Kuhár István parkettmunkás, Kuhárné, a házmesterné, a lovát ostornyéllel orron sújtó Lipták János fuvaros alakja, környezete és viselkedése tapintható plaszticitással áll előttünk.

A másik valóság sík, melyet Déry nem kevésbé reálisnak, létezőnek és tapasztalhatónak ábrázol, a fantasztikum fullasztó terepe. Az ágyban síró gyerekek és asszonyok, a szűkülő kutyák, Lipták fuvaros rejtélyes meggyilkolása, az éjjelente felhangzó, két hangon süvítő, egyszerre sohasem szóló kiáltás, mely a lehajló Kuhár szerint az asztal fölött, felesége szájából hallatszott, Kuhárné szerint viszont az asztal alatt, férje torkából harsant, a padlásszoba lakójának, a magas, sovány és komor Dirónak egy karosszékekben alvó és egy, a tükörből kilépő alakra történő hasadása, s más, hasonló jelenségek és jelenések Poc és Dosztojevskij alakmás-lélektanának kísérteties világát hátborzongató végletességgel és holdkóros biztonsággal tornyozzák tovább. E kísértetvilágot Déry nemcsak valódinak inutattja be, hanem a való világ megszokott mozzanatainál nem kevésbé valószínűen is